

В. Численность

Численность

891.99

4-73

ԳԵՈՐԳ ԱՍԱՏՈՒՐ

891. 99

Կ-78

ՆԱԾԻՆԱԿ

(ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ)

ԱՌԱՋԻՆ ՊՐԱԿ

01 JAN 2009
19 NOV 2010

ԳԵՈՐԳ ԱՍԱՏՈՒՐ

պ.

ՀԱՅԻՄԱՆ

(ԼԵԳԵՆԴԵՐ)

Առաջին պրակ

BOOKS MAR 15 02, 2013

20430

ՏՊԱԳՐԱԾ Ե
ՊԵՏՐԱՏԻ 2-ՐԴ ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ
ՏԻՐԱԺ 1000 ՈՐԻՆԱԿ
ՊԱՏՎԵՐ № 399
ԳՐԱՎՈՒԵՊԱՐ 159-Բ
ՅԵՐԵՎԱՆ
1927

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

ԱՐՄԱՎԻ ԿՈՐԻՋՆԵՐԸ

Ողորդի հեռու ափին՝ Ջեր ալ-Լահոուում՝
Հառամ Ոմար իբն-Ամմառան գետինն եր փորում.
Անապատի տոջոր շնչում բլրունգն եր զնգում
Յեվ կեծ փոշում իբն-Ամմառան հեվում ու տնքում...

Կանգնեց հանկարծ արշավասույր շեյխ Սալահ-եղ-դինն՝
Յեվ սալամով դիմեց նրբան, սանձելով իր ձին.
«Աբու*» Ոմար, ի՞նչ ես այս չոր ժայռերը կտրում,
Ինչ ես խղճուկ ալ-Լահոուի խորքերում պարում»:

Նետեց մի կողմ իբն-Ամմառան իր բլրունգն ու թին
Յեվ պատկառուն՝ փոխ-սալամեց մեծանուն շեյխին.
«Թող յերջանիկ արեվ ժպտա բեզ բո վողջ կյանքում,
Յա՛ ռասսուլի**» պերճ շառավիղ, արմավ եմ տնկում»:

«Մինչ բո կորիզն արմավ կըտա, յա՛ Աբու Ոմար,
Քառասուն ծրմրան կրհաջորդեն քառասուն ամառ.
Միթե՞ այդքան դեռ հույս ունես՝ բեզ արեվ ժպտա,
Վոր բո տընկած արմավների ճաշակը բեզ տա»:

*) Աբաբերեն՝ հայր.

**) Ռասուլ նշ. մարգարե (Մուհամմեդ).

«Վո՛ւ, շեյխ վրսեմ, շուտ կանցընի կյանքըս մշտակոծ,
Շուտ կըխրզե Ազրայիլի*) թուրը իմ տնրոց.

Յեվ կըծըծեն մարմնիս հյուսթերն այս ավազն անհագ,
Սամումը խոլ փոշի կանե վոսկորներս արագ:

Յես կըկորչեմ տիեզերքում ինչպես ծայն նըվազ,
Ինչպես այս մե՛ծ անապատում մեկ հատիկ ավազ.
Յեվ թե հասուն իմ տունկը տա արմավ բաղջրահամ,
Սերունդն արդեն չի հիշելու անունըս անգամ...:

Գուցե կորիզն իմ արմավի բուսնի, բարձրանա,
Յեվ իմ խղճուկ ալ-վաթանին**) թեթեվ շուք տանա.
Յեվ պատահմամբ անապատից հոգնած կարավան,
Տապից նեղված, գտնե նրբա ստվերում ոթեվան...:

Յեվ յերբ ճամբորդն արմավա-առնե պապակված բերան
Յեվ հողն որհնե ալ-կահոռի, փա՛ռք տալով նրբան,
Յնծա՛ թող Դար ուլ-Բաղայում ***) իմ հոգին անմար,
Վոր իմ կյանքով փառք շահնեցի վաթանիս համար»:

1927 Յերևան

*) Հոգեհան հրեշտակ.

** Հայրենիք.

***) Արաբերեն Դար ուլ-Բաղա նշանակում է՝
Տուն Մշտնջենականության (Հանդերձյալ Կյանք):

Հ Ա Վ Լ Ո Ւ Ն Ի Թ Ո Ւ Ր Ը

Գիշերավարը մի վայրկյան նայեց գորշ ամպի տակից
Յեվ իսկույն անցավ հորիզոնի տակ: Գանգուր բլբակից
Պատանի հովվի սրբինգն ե շվում. և սրբնգի հանգարտ
Կանչին վազում են մաշող վոչխարներ: Հաջում են
հատ-հատ

Շըները հեռվում, կորած գառներին դեպի կանչ վարում:
Խավար ե արդեն: Տեղ-տեղ աստղեր են փայլում ու
մարում:

Բալց ահա բլբի ստորոտում կայծեց և ձխապարուր
Խարույկը վառվեց: Հեռում ե հեռվում գորշ, կապա-
րաջուր

Ու մառախլապատ խաչըրվա ծովը,*) և խորհրդավոր
Լուսո նըշաններ նրա չերեսին՝ շարժուն, ահավոր՝
Փալփըլում են մերթ և մարում հանկարծ: Խարույկվ
առաջ

Ալեոր հովիթն անդուլ պատմում ե ցուպը գիրկն առած:
Իսկ քարին կոթնած մի չերիտասարդ՝ հոգնած ու
տխուր

Յեվ փոշաթաթախ՝ լըսում ե նրան ուշադիր ու լուռ:

*) խաչըրվա ծովը (լիճը) կամ Կոփը գտնվում ե պատմական Հայաստանի Ապահոնիքում (Բուլանդ):

Խարույկի վըրա կաթսան թշթըշում, ծղրիգն ե չերգում,
Կըսկը ճարճատում, իսկ վերե՝ բլրից՝ սրինգը գեղգե-
ղում...

Ծերուկն եր պատմում:

«Շատ ու շատ դարեր մեզանից առաջ մի թագավոր կար,
Անունն եր Պրոռշ, ինքը զորավոր, ազնիվ ու արդար.
Կըսիվ չեր սիրում. նստում եր խաղաղ նա իր կաթա-
րում,*)

Բայց նրա վախը տիրում եր հեռու, հեռու տեղերում:
Փառասեր չեր նա, թեպետ կարող եր ամեն բան զորով,
Աշխարհ կըբանդեր, թե վոր սիրտն ուզեր Հավլունի
թըրով:

Հավլունի թուրը, Հավլունի թուրը...

Կանե ամեն բան Հավլունի թուրը.

Ձի լինի նրրան աշխարհում նման,

Կանե ամեն բան Հավլունի թուրը:

Ո՛հ, նա հողեղեն ձեռով չի շինած,

Անձեռագործ ե Հավլունի թուրը.

Ձե նա խորասան յեվ վոչ ել լմաս,

Ալմաս կըկըտրե Հավլունի թուրը:

Կրակոտ ամպերում՝ կայծակների հետ

Մխվել ե կոփվել Հավլունի թուրը,

Կրակոտ ամպերում՝ կայծակների հետ

Աշխարհ ե իջել Հավլունի թուրը:

*) Լաթար քաղաքը մոտ քառասուն տարի ա-
ռաջ կիսավեր գյուղ եր:

Ով նրրան տիրե, աշխարհ կըտիրե —
Աշխարհ կըգերե Հավլունի թուրը,
Յալբուս սարն անգամ առաջը կտրե,
Յերկու կես կանե Հավլունի թուրը...

Հավլունի թուրը, Հավլունի թուրը...

Կանե ամեն բան Հավլունի թուրը.

Ձի լինի նրրան աշխարհում նման,

Կանե ամեն բան Հավլունի թուրը. .

Ահա թե ինչու Պրոռշ թագավորից ամենքն են սարսում,
Բայց նրրա մտքով մարդու վընասելն անգամ չեր անց-
նում,

Յեվ ո՞վ չեր սարսի—մեծ եր Հավլունի թըրի զորութուն,
Բայց չեր վորոնում Պրոռշ թագավորը փառք, իշխա-
նություն...»

Հանկարծ մթուկյան մեջը կռահեց մի բան վերևում,
Արձագանգ տըվին մի քանի կըռահչ թուլացած հեռվում:
Արդյոք վայրենի սագե՞ր զարթեցան հանկարծ շամ-
բուտում,

Թե՞ չըվող կռուակներ զըրույց են անում իրար հետ
ողում...

Ծերուկը հանկարծ ընդհատեց իրան ամպերից հնչած
Ոտար ձայներին նա ականջ զըրից, ապա շըշընջաց.

«Լսվ լըսիր, ճամբորդ, քաջքերն են խոսում հեռու
խավարում.

Քաջքն ել մարդու պես ծնվում ե, մեռնում, ատում
ու սիրում:

Ամեն մի գիշեր կըլըսես այստեղ ձայներ սպառնալի.
Կարծես գայլ վոռնաց, մարդ հարձչ կանչեց, մանուկ
ե լալի.

Կարծես ձուկ խրփեց իր տըտով ջրերին, բուն թըռավ
սղում...

Այս բոլորն և սուտ — քաջք և ամեն տեղ, քաջքն և
այդ անում:

Նա ողն և յեղնում, սահում թեկերով, կամ խաղում
ջրում,

Կամ տափում լալիս չախկալի նըման, գալլի պես վոռ-
նում,

Կամ կաղկանձեղով շքներին ծաղրում, խեղճից և հա-
նում,

Կամ թմբուկ զարկում ու ծովում իրան հարսանիք
անում...

Շատ բան կըտեսնես մեր ծովի ափին, շատ բան կըլը-
սես...

Ուրիշ ծով և սա: Լալի, թե ինչեր պատմելու եմ քեզ.

«Վոչոր չըգիտեր, թե քանի տարի Պոռոշի պապերը
Միշտ վորդոց վորդի ժառանգում ելին Հավլունի թուրը,
Թե ինչ հրրաշքով ընկել եր այն թուրն աշխարհի վորան,
Թե վորը Պոռոշի մեծ նախնիքներից տիրացավ նրան:

Գիտեյին միայն, վոր նրա նախնիք տարիներ, դարեր
Այդ զորութունը, այդ ուժը չեյին չարի գործ դրել...
Պոռոշն ել հետեվեց իր նախնիքներին, ստանալով թուրը,
չոր մահվան ժամին դողդոջուն ծայնով խոստացավ
հորը.

«Յերդըվում եմ, հայր, քո տըված թըրով, վոր բեզ
հետեվեմ.

Ձարի կործանիչ, բարու հաստատիչ յես միայն լինեմ»

Այդպես ել արավ: Քառասուն տարի Պոռոշի ձեռին
Հավլունի թուրը փայլում եր ինչպես կաթակ յերկ-
նային,

Բայց նրա ձեռքից անմեղի արյուն յերբեք չըթափվեց,
Կայքից ու կյանքից թըրի միջոցով մարդ չըզրկվեց.

Վոչ մի բռնակալ նրա ժամանակ հանդես դուրս չեկավ
Յեվ վոչ մի ուժեղ իրանից թուլլին զրկել սիրտ արավ.
Ինչ բան բարի յեր, ծաղկեցնում եր նա իր հրգոր ձեռով,
Ինչ բան վոր չար եր, ջնջում, կործանում Հավլունի
թըրով...

Յեվ ի՞նչ չեր անի — մեծ եր Հավլունի թըրի զորութունը,
Բայց չեր վորոնում Պոռոշ թագավորը փառք, իշխա-
նութուն...

«Թող ապրեն խաղաղ, — ասում եր նա միշտ, — բազ-
մանան մարդիկ,

Լաթար քաղաքըս լավ կառավարեմ, այն ել և հերիք»:

Յեվ լիանում եր Լաթար քաղաքը ամեն բարիքով,

Ձգվում շենացած Խաչրվա ծովի կանաչ ափերով:

Յեվ գեղեցիկ եր Խաչրվա ծովը: Նրա ջրերը

Ջինջ եյին, հանգիստ, ինչպես յերկնքի կապույտ յե-
թերք...

Բայց ի՞նչ կա հաստատ, հավիտենական մեր յերկնքի
տակ...

Պոռոշ թագավորի սեվ-սեվ մագերն ել դառան ըսպիտակ.
Այն հրգոր աջը, վոր վողջ աշխարհին սարսափ եր բե-
րում,

Թուլացավ այնքան, Հավլունի թուրը վերջնել չեր
կարում:

Ընկավ Պրոտշը, ընկավ հուսահատ մահվան անկողին,
Ըզզաց, վոր շուտով մահվան հրեշտակը կառնն իր հոգին:

Մտածում եր նա. «Ահա՛ մոտեցավ իմ վերջին որը
Ո՛ւմ անեմ ժառանգ, վո՞րին ավանդեմ Հավլունի
թուրը:

Յոթ վորդի ունեւմ յոթ սարի գլխին յոթ բերդի իշխան,
Յոթն ել չար, քինոտ, յոթն ել ծարավի իրարու արյան:
Վո՞րին տամ թուրը, վոչոր նրբանցից չե թրբիս արժան,
Իմ մահից հետո արյան հեղեղներ պիտի ընթանան...
Յեւ այն թուրը, վոր ազդանքն եր լոկ խաղաղության,
Իմ մահից հետո կըդառնա պատճառ յեղբայրսպանու-
թյան:

Վո՛չ, այդ չի լինի. նա մինչեւ հիմա դեռ չի յեղել չար,
Զրպիտի լինի իմ մահից հետո ել չարի պատճառ:
Շուտով կըթողնեմ յես այս աշխարհը անկայուն յեւ սին,
Թող ել չըմբնա Հավլունի թուրը յերկրի չերեսին»:

Յեւ նա հրամայեց կանչեն մեծ վորդուն: Ու շտապեց
վորդին
Բրլեզան բերդից լրսելու իր հոր կրտակը վերջին:

— Մեռնում եմ, վո՛րդի, իմ վերջին կրտակն հայտընում
եմ քեզ:

Միայն դեռ եւրս իմ մահից առաջ պիտի կատարես:

— Հա՛յր իմ, պատրաստ եմ, քո վերջին կամքը յես
կըկատարեմ,

Տո՛ւր ինձ Հավլունի թուրը, թե կուզես, աշխարհը
քանդեմ:

— Այո՛, քեզ կտամ Հավլունի թուրը, աշխարհ մի՛
քանդիր,

Տա՛ր դու Հավլունի թուրն ու խաչը վա ծովը շրպը-
տի՛ր:

Առավ մեծ վորդին Հավլունի թուրը, բայց հորը խա-
բեց.

Վոչ թե ծով նետեց, այլ հորից ծածուկ մի տեղ
թագցրեց:

— Վորդի՛, ի՞նչ արիր Հավլունի թուրը.

Գրցեցի՞ր արդյոք խաչը վա ծովը:

— Այո՛, այո՛, հայր, Հավլունի թուրը
Տարա, զրցեցի խաչը վա ծովը:

— Պատմի՛ր, ի՞նչ արավ խաչը վա ծովը,
Յերբոր զրցեցիր Հավլունի թուրը:

— Հա՛յր, վոչինչ չարավ խաչը վա ծովը,
Բայց յես... զրցել եմ Հավլունի թուրը:

— Վո՛չ, սուտ ես ասում, սո՛ւտ, յես լավ գիտեմ.
Անարժա՛ն վորդի, խաբում ես հորը.
Գընա՛, բե՛ր շուտով, թե չե կանիծեմ,
Գլխիդ կըճաքի Հավլունի թուրը...

Յեւ սարսափահար վորդին յետ բերեց Հավլունի թուրը:
Իր յերկրորդ վորդուն հրամայեց կանչեն Պրոշ թա-
գավորը:

— Մեռնում եմ, վո՛րդի, իմ վերջին կրտակն հայտը-
նում եմ քեզ,
Միայն դեռեմք իմ մահից առաջ պիտի կատարես:

— Հա՛յր իմ, պատրաստ եմ, բո վերջին կամքը յես
կրկատարեմ.
Տո՛ւր ինձ Հավլունի թուրը, թե կուգես՝ աշխարհը
քանդես:

— Այո՛, քեզ կըտամ Հավլունի թուրը—աշխարհ մի՛
քանդիր,
Տա՛ր դու Հավլունի թուրն ու խաչը՝ ծովը շարտի՛ր:

Առավ նա նույնպես Հավլունի թուրը, բայց հորը
խաբեց.

Վոչ թե ծով զըցեց, այլ հորից ծածուկ մի տեղ թագ-
ջըրեց:

— Վո՛րդի, ի՞նչ արիր Հավլունի թուրը.
Գցեցի՞ր արդո՞ք խաչը՝ ծովը:

— Այո՛, այո՛, հայր, Հավլունի թուրը
Տարա զըցեցի խաչը՝ ծովը:

— Պատմիր, ի՞նչ արավ խաչը՝ ծովը,
Յերբոր զըցեցիր Հավլունի թուրը:

— Հա՛յր, վոչինչ չարավ խաչը՝ ծովը,
Բայց յես... զըցել եմ Հավլունի թուրը:

— Վո՛չ, սուտ ես ասում, սու՛տ, յես լավ գիտեմ,
Անարժան վորդի, խաբում եմ հորը.

Գընա՛, բե՛ր շուտով, թե չես կանխձեմ,
Գլի՛իդ կըճաքի Հավլունի թուրը:

Յեվ սարսափահար վորդին յես բերեց Հավլունի թուրը:
Իր յերբորդ վորդուն հրամայեց կանչեն Պոռշ թագա-
վորը:

Բայց յերբորդ վորդին, հաջորդ յերեքն ել միեմնունյն
արին,
Մինչեվ վոր հերթը հասավ յոթ վորդուց ամենքից
փոքրին:

Յեկավ յեվ փոքրը՝ Վորդի՛, դու գիտես, ի՛նչեր եմ ա-
րած,

Բայց, տե՛ս, մեռնում եմ յոթ վորդկերանցով, յեվ
անտերացած.

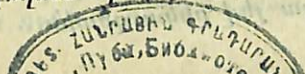
Գոնե դո՛ւ լըսիր վերջին կրտակըս, աղերսում եմ քեզ.
Միայն այդ կրտակն իմ մահից առաջ պիտի կատա-
րես:

Յեվ հուզվեց վորդին:—Հա՛յր իմ, յերդվում եմ, յես
կը կատարեմ.

Հրամայի՛ր, կուգես՝ յես ինձ խաչը՝ ծովը կը նետեմ:

— Վո՛չ, վո՛չ, չեմ ուզում, վո՛րդյակ իմ, դու քեզ ծովը
մի՛ նետիր.
Կըտամ Հավլունի թուրը, ա՛ն դու այն, յեվ ծով շը-
պարտի՛ր:

Որը ուրբաթ եր: Առավ նա թուրը յեվ ծովը նետեց:
Դարձավ դողում եր փոքորդի ձեռքից փախած բոշի
պես...

— Վորդի՛, դողում ես, ասա՛, ի՞նչ արիր,
Գրցեցի՞ր ծովը Հավլունի թուրը:

— Հա՛յր իմ, սարսում եմ, ել մի՛ հարցընիր.
Ո՛հ, ինչե՛ր չարավ Հավլունի թուրը ..

Մոտենում եյի դեռ յեվըս ծովին,
Յերբ արեմն ամպում գրլուխը ծածկեց.
Յերկնքից իջավ սատանի բամին
Յեվ դաժան խավար աշխարհը պատեց:

Մոտեցա ծովին: Ա՛խ, սիրուն մեր ծով...
Այլեվրս չունեի նա գույնը նախկին.
Ժանտ դեմ եր կարծես, պղտոր ջրերով
Ուզում եր կուլ տալ իր վորսը անգին:

Յես ծով գրցեցի Հավլունի թուրը
Յեվ հանկարծ՝ գոռոց ծովի հատակից,
Մեծ իրարանցում բարձրացավ խորը,
Ահեղ արծազանգ ծայնեց յերկնքից:

Ջրեր լեռնացած իրարու անցան,
Յերկնք նետեցին ծովի փրփուրը.
Հանկարծ բացվեցին, մի բերան դարձան,
Կուլ տրվին իսկույն Հավլունի թուրը...

Ըսկավեց վորոտ, շանթերի նետում
Յերկնքից ծովին, ծովից յերկնքին...
Իմ վտաքերի տակ յերկնքն եր դողում.
Յես ել թուլացա յեվ ընկա գետին...

Յերբ ուշքի յեկա, վոչինչ չը տեսա:
Գիշերվա մրռալն աշխարհ եր պատել,
Ալիքներ, ամպեր դարսած իրար վրա,
Յերկնքը յերկրի հետ եր միացել:

Ծովի խորքերից դեռ բյուր-բյուր ծայներ
Խուլ, խոր ու խառնակ վորոտում եյին.
Կարծես բյուրավոր քաջքերի գնդեր
Ծովի հատակում մարտնչում եյին ..

— Հերի՛ր ե, վորդի... դու կատարել ես... աս իմ
որհնություն...
Մեռնում եմ հանգիստ... Լաթար քաղաքս քեզ ժա-
ռանգություն...»:

Ծերուկը լռեց խորը մըտասուզ: Ապա հա կանչեց.
«Մըկո՛, ցած արի»: Հովիվ պատանին սըրինդն ընդ-
հատեց

Յեվ իջավ բլրից: Խարույկից առան քլքլքլթող կաթ-
սան:

Ծերը հացն որհնեց և քարի շուրջը սեղան հասեցան. .

Ծերուկ հովիվը պատմում եր նորից. իսկ խոտ-մա-
ցառում

Հովն եր սըվսըվում: Կրակն եր ցոլցոլում և լուսավո-
րում

Բլրակի լանջին տարածված հոտը: Գիշերվա ցրտի
Ազդեցության տակ զառներն ուռցնում են մարմինը
բըդի,

Թափեթափ գալի և քընի հարմար տեղ են փնտրում.

Կոծում են հանգիստ շրներն՝ վոսկորներ, զնչները քո-
րում:

Անթիվ ծղրիզներ անհաղ ճըռճըռում, կրակն է ճրթում:
Սըրինգը շըվաց բլրակից նորից: Ծերուկն էր պատմում:

«Անցան տարիներ յեվ դարեր անհետ...
Շատ բան աշխարհում փոխվեց ու զընաց...
Պռոշի սերունդն էլ նըրա մահից յետ
Նըրան հետեվեց — վոչոր չը մընաց:

Բայց այսօր ել մեր սրտում չի մնուել
Մեծ խաղաղասեր Պռոշ թագավորը.
Նըրա հետ մեկտեղ կենդանի յե դեռ
Խաչըվա ծովում Հավլունի թուրը...

Կար մի ժամանակ — ծով եր սա հանգիստ
Յեվ սիրուն եր բանց իր Նազիկ *) քուրը,
Բայց նա պղտորվեց, հուզվեց այն որից,
Յերբ այնտեղ քնկավ Հավլունի թուրը:

Ուզո՞ւմ ես սըրա պատճառն իմանալ —
Քաջքեր են կովում ծովի հատակում,
Քաջքերն են ուզում լըըրին տիրանալ,
Քաջքերի կովից ծովն է աղմըկում:—

Յերբոր Պռոշի յոթերորդ վորդին
Ուրբաթ որն առավ Հավլունի թուրը,
Դեռ չեր մոտեցել նա ծովի ափին,

*) Նազիկ ծովը (լիճը) նույնպես գտնվում է Ա-
պահունիքում:

Յերբ իրար անցան ծովի քաջքերը:

Կրոիվ, կոտորած քնկավ նըրանց մեջ.
Թուրն քնկղմվեց Խաչըվա խորը,
Բայց անեղ կովում վոչոր չը հաղթեց
Յեվ անտեր մընաց Հավլունի թուրը:

Ահա այն որից ամեն մի ուրբաթ
Խաչըվա ծովը յետում է, կատողում,
Իրար են զարկում ջրեր լեռնացած,
Ծովի խորքերից ձայներ են լսվում...

Այդ հին կրուիվն են կրկին նորոգում,
Բախվում են իրար քաջքերը կրկին...
Անցնում են դարեր՝ կովում են, կովում,
Չեն կարում տիրել Հավլունի թըրին...

Հարգանքով նայիր Խաչըվա ծովին,
Հարգանքով հիշի՛ր այս պղտոր ջուրը,
Հիշի՛ր, հեյ համբորդ, սա ծով է անզին
Սըրա մեջն է մեծ Հավլունի թուրը:

Հավլունի թուրը, Հավլունի թուրը...
Կանե ամեն բան Հավլունի թուրը.
Չի լինի նըրան աշխարհում նըման,
Կանե ամեն բան Հավլունի թուրը ..

անդ առավ ձերը, խորը շունչ քաշեց և ձեռքը մեկ-
նած
Խալի մութ ծովը՝ «Նայի՛ր դու այն կողմ» հանկարծ
շըշնջաց:—

Յեւ խորհրդավոր խաչը վա ծովը ցընցըվեց, հեաց,
Իսկ հեռու, հեռու բարակ ու դալուկ լուսինն յերևաց...
Հանկարծ ալեծովի ծովը պատառեց մի շերտ լուսա-
վոր,
Ծալրե ծայր անցավ... և նորից միջեց ծովը ահա-
վոր:

Ծերունի հովվի գեմքին խորիմաստ ժապիտը խաղաց.
Նա բացականչեց՝ «Հավլունի թուրը ծովի տակ, շողաց».
Ներս աչքերը կայծեցին միջում, գլուխը թափ տըվեց
Յեւ վոգեվորված՝ սպառնալի ձայնով նա շարունակեց.

Բայց Պրոշ արքան թուրն և կախարդել,
Վոր յերբ ցամաքի խաչը վա ջուրը,
Պիտի մի կտրին ծովի վոսկեհեր,
Աստրծու կամքով առնի այն թուրը:

Կառնի այն թուրը, կը վերականգնի
Հուզված աշխարհի մեջ խաղաղություն,
Յերբ ուժեղ ու թույլ այնտեղ չեն լինի
Յեւ կը տիրե մեծ հավասարություն...

Հավլունի թուրը, Հավլունի թուրը...
Կանե ամեն բան Հավլունի թուրը,
Ձի լինի նորան աշխարհում նրման,
Կանե ամեն բան Հավլունի թուրը...»

Ծերուկը լըեց, կախ գըցեց գլուխը խոհուն, ալի-
գարդ,
Նաչեց կըրակին—մոխրաքող կրակը փայլում եր հան-
դարտ:
Վոչխարներ, շներ ննջում են հանգիստ, կուչ-
ումուչ արած.

Յեւ յեղափն իջնում՝ պոպըղին տալով՝ ծածկում և
նըրանց:

Ծեր վամպուր միայն յերբեմն անհանգիստ՝ հեռուն և
դիտում,
Փորձված, կասկածոտ՝ քիթը բարձրացնում, ողն և
հոտոտում. .

Իսկ ըլրեց ջահել հովվի սըրինգն և դեռ շըվում, սա-
հում,

Յեւ ծղրիղների անթիվ յերափն և նըրան ձաչն պա-
հում...

Ծերուկը յերկար լուռ ու մըտախոհ նայում եր մոխ-
րին,

Ապա ընկճված ձայնով հարց տըվեց իրան մտքերին.

«Բայց ահա վորքա՞ն դարեր են անցել,
Ո՞վ կարա հաշվել, Պրոշի մահից...
Յեւ ինչո՞ւ, ինչո՞ւ մինչեւ հիմա դեռ
Մի կաթիլ անգամ չե պակսել ծովից...»

Մարի և կըրակն արդեն ըլրի տակ: Լուռ և շրջակայք:
Ննջում են վաղուց ամենքը հանգիստ տաք չուլերի
տակ:

Լուռ են շրջակայք. լսվում և միայն խոլմիոց դու-
րալի

Յեւ ծղրիղների սիրերգը անուշ: Իսկ խորհրդալի

Կուս ու ստովերներ զեռ մառախլապատ ջրերն են
հուզում
Խաչված ծովի: Քաջքերն չերևի քընել չեն ուզում....

1886 թ. Պետերբուրգ.

ՅԵՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈՎԻՏ

«Հավիտենի թուրք» տնօրենը և առաջին անգամ 1887 թվական
«Ազրբայջան» ամսագրի մայիս ամսվա համարում:

Հեյ սիրուն Արագվա, վոր գալիս ես Մթիուլեթյան
բեռներից...

Վոստոստում ես դու ժայռերի վրայով՝ հրոհ-
ռալով-ծիծաղով կայտառ մանուկի նրման յեվ բո-
ցնցուղները մայր մտնող արեգակի տակ կանաչ-կար-
միրն են կապում:

Սահում ես դու մամռապատ բարերի վրայով
յեվ բո ջրերը զմրուխտանում են:

Աննման ես դու խաղաղ լուսրնկա գիշերները,
յերբ՝ անտառների միջով անցնելիս՝ կանգ ես առնում
կարծես առպահ շունչ բաշելու: Բարձր չինարիները
բո յերկու ափերից թեքված՝ գրկավում են հյուղերով-
նարանց արծաթագույն սաղարթի միջից ցած ե նա
յում ժպտուն լուսինը, յեվ նրա պատկերը հանդատ
դողդողում ե բո ծփացող ջրերում...:

Բայց, ավա՜ղ, դու այդպես չես Սատանայի Հով-
տի մեջ. այնտեղ դու գազազած գազանի յես նմանում

Յերկու կողմից մուլ ժայռերը խեթ-խեթ նա-
յում են իրար. նրանց ստորոտում մռնչում, փրփը-

Յեւլ քո հառաքին արծազանգ են տալիս մութ
ժայռերի խորքերը :

Յեւ ռազմավիրական խնուղիով անցնող ճամ-
փորդը սարսափահար՝ յերեսը շուռ ե տալիս այդ տե-
ղից--նրան Իրոն կառապանը նախազգուշացնում ե,
վոր անցնում են Սատանայի Հովտի մոտով. ։:

Գուդ լեռան լանջերը ծածկված էին շքեղ կանաչով, վերոնց միջից դուրս էին նայում տեղ-տեղ լեռնային շուշաներ, վայրի նարգիզը, մանուշակը..

Այո՛, հրաշալի յեր այն ժամանակ հոգեբանական հոգեբանական զորքը՝ եր ինքը Գոլդը՝ լեռնային Վոգին **):

****)** Իրոնեբեհն նշ. ծիծեհնալ:

***) Լեոնային վոդի Գուդի յշտակաւն բնակա-
վալը Գուդ լեոն հ:

Յեւ իրոնները՝ առւի ընակիչները՝ կարիք չունեցին այն ժամանակ պարապելու ավազակությունով ու թալանով կթան յեղնիկն անտառից գալիս համարձակ մոտեցնում եր ծծերն իրոնին. յեղջերուն զգալով հակատագրից վորոշված իր մահվան ժամը, խոնարհեցնում եր վիզը մարդու առաջ... Վոչինչ չեր պակաս ընակիչներին—վո՛չ յուղ, վո՛չ մածուն, վո՛չ խորոված: Իսկ մազից ու բրդից իրոն կանայք յափնջիք ու քալաքաններ*) ելին պատրաստում:

Ընկած ելին իրոններն Անմահական Աղբյուրի ջուրը յեւ ապրում հարյուր-հարյուր տարիներ.. :

Առւի մեջ ապրում եր ծերունի Դուդարն իր Դոսաննա աղջկա հետ:

Գեղեցիկ եր Դոսաննան: Իրոնատանում չեր ծնված նրա նման չնաշխարհիկ եակ: Նրա աչքերը կապույտակ ելին, ինչպես Յերանության Հովտին նայող ջինջ յերկինքը. նրա մազերը կարծես վռնկեցոծ ելին. սպիտակ եր նա յեղնիկի կաթի նման. խոտում եր այնպես անուշ, ինչպես վարդից ալրված բլբուլը. քայլում եր թեթեւ, ինչպես լեռնային այծյամ:

Յեւ անմահ Դուդը սիրահարվեց նրան:

Դեռ մանուկ ժամանակ Դոսաննան դուրս եր գալիս առավոտներն աղբյուրի մոտ լվացվելու, յեւ լեռնային Վոգին ջուրն եր զցում գունավոր բարեր ու բյուրեղներ, վոր Դոսաննան հետները խաղա: Գնում եր Դոսաննան լեռան ստորոտ ծաղիկ հավաքելու, յեւ

*) Տրեխներ.

Դուդի հրամանով՝ նրա վոտների տակ բացվում ելին ամենապայծառ յեւ անուշաբուր ծաղիկները: Բարձրանում եր նա լեռան լանջով, յեւ լեռը հարթում եր իր ժայռերն ու զառիվայրերը...:

Յեւ ինդուշ*) ավազակը՝ անցնելով մոտից՝ մոռանում եր առժամ իր չար մտադրությունը, կանգնեցնում եր փրփրեքախ ձին ու հրճվանքով նայում եր փերիի նման մանկանը, վոր թեթեւ-թեթեւ ժայռից ժայռ եր վոստոստում:

Գնում եր Դոսաննան անտառ զբոսնելու, յեւ լեռնային Վոգին կանչում եր դրախտային թռչուններին, վոր Դոսաննայի համար հրաշալի մեղեդիներ նրվագեն... Յեւ այնտեղ՝ թավուտների խորհրդավոր սովերների տակ՝ շատ անգամ խոսում եր նա իր սիրուց... Բայց Դոսաննան ծիծաղում եր ու ծաղրում ալեվոր ծերուկին...

Յեւ Դոսաննան թագունի յեր ամենահզոր Դուդի պետության մեջ:

Բայց տարիներն անցնում են ու չքնաղ Դոսաննան արբունանում ե, նրա աչքերը լցվում են խոհեքով ու զգացմունքով, յեւ վա՛յ նրան, ում նայեր նա իր հրաշալի աչքերի խորքից...

Նրա անունը հնչում ե ամբողջ Իրոնատանում: Ծերունիները հարտար լեզվով գովում են նրա գեղեցկությունը, վոգեվորում մատաղահասներին, հրահրում նրանց ղեպի սխրագործություն Դոսաննայի սիրուն արժանանալու համար: Յեւ մատաղահասները մրցում են իրար հետ ու հարսնախոսներ ուղարկում Դուդարի մոտ: Մեկը պարծենում ե գեղեցկությամբ, մեկը՝ հարստությամբ, մեկը՝ ծագումով, մեկը՝ բա-

*) Կովկասի լեռնային ժողովուրդներից մեկը:

ջությամբ... Բայց շատ շատերն ելին հառաչում ու արտասվում, յերբ համոզվում ելին, վոր պարծենալու բան չունեն յեվ չքնաղ Դոսաննան անմատչելի չե նրանց համար:

Արտասվում եր յեվ ալեվոր Գուդը, յեվ նրա արաատւրի առունները լեռան չորս կողմից թափվում ելին հովիտը. արտասվում եր նա, վոր մահկանացու չեր ծնվել մատչելի դառնալու համար Դոսաննային: Ո՛վ գիտե՝ ումն ե նա սիրում, ով պիտի նրան տիրանա:

Թագավորյան կիրնր*) հետզհետե սեղմվելով, կազմում ե մի խոր նեղանցք, վորի յերկու կողմը բարձրանում են անմատչելի ժայռեր: Ժայռերից մեկի վրա մինչեվ հիմա ել յերեվում են հին ամրոցի ավերակներ:

Այն ժամանակ, յերբ կենդանի յեր Յերանու-թյան Հովիտը, այդ ամրոցում ժրվժրվում եր կյանքը: Ամրոցի իշխանն եր Թագավորյան Սեվ-Ջիավոր Արագվան:

Քաջ ու խիզախ եր Արագվան: Նրա գնդակն ամպերից ցած եր տապալում արծվին: Նրա դաշույնը թրաշում եր պողպատ: Նրան հանաչում ելին ամեն-բը՝ Ղազիբեզից սկսած մինչեվ Յալբուսը. Ղաբարդոյի**) գոռոզ իշխաններն անգամ բաշվում ելին նրանից:

*) «Թագավորյան կիրնը» հուլն ե հոռմաչեցի պատմիչների յիշած «Կովկասյան դռներն» ե:

**) Փսքրիկ չերկիր հուսիսային կովկասում:

Նա ծագում եր հայոց Թագավորների*) սերնդից յեվ այդ պատճառով բոլոր իրոններից իրան բարձր եր համարում: Վոչ մի մահկանացու չեր հանդգնի անցնել Թագավորյան կիրնից առանց նրան հարկ տալու:

Նրա աչքերը սեվ ելին, ինչպես սեվ սաթը, մի-րուքը սեվ՝ կարի նման, հասակը՝ չինարի, ջլերը՝ կաղ-նու արմատներ: Ո՛վ կը մրցեր նրա հետ:

Սեվ ե նա վտտից մինչեվ գլուխ. սեվ ե նրա փափախը, սեվ ե նրա յափնջին, սեվ ե նրա նժույ-գը: Զուր չեն նրան Սեվ Ջիավոր անվանում:

Յեվ Սեվ-Ջիավոր իշխանը Դուդարին հարմա-խոս ե ուղարկում ու խոստանում իրադ**) տալ «տաս-նութ անգամ տասնութ վոչխար»:

Արագվան հաղթում ե իր բոլոր ախոյաններին: Ծերունի Դուդարն ընդունում ե նրա իրադը յեվ չնաշ-խարհիկ Դոսաննան նշանվում ե Սեվ-Ջիավորի հետ:

*) Իրոնական ավանդությունը պատմում ե, վոր Հայոց Թագավորի մի տղա, «Թագավոր» անունով, իր չեղբայրների վրեժխնդրությունից ազատվելու համար, իր մարդիկներով գաղթում, գալիս ե Իրոնստան ե հաստատվում այնտեղ: Նա շուտով տիրում ե իրոնե-րին ե խառնվում նրանց հետ: Սրանից ե առաջանում «Թագավորյան» ցեղը, վոր իրոնների նշանավոր ցեղերից ամենաչեղեկին ե պատկառելին ե: Վերոհիշյալ Թագա-վորի անունով կիրնը (Կովկասյան դռները) կոչվեց «Թագավորյան կիրն»:

**) Գլխապին (բաշլըղ):

Հարսանիքը Վասկիրկիի*) տոնին է լինելու:

Թագավորյան իշխանն սկսեց հաճախ այցելել իր հարսնացուին յեվ չքնաղ Դոսաննան տարվեց ահարկու ջիզիթով: Նա սիրեց առաջին անգամ...

Յեվ տխրեց Լեոնային Վոգին: Գուդ լեռան լանջի շքեղ կանաչը չորացավ, ծաղիկները թառամեցին. նրա ճակատը մուսկվեց. եւ չեյին հեռանում նրանից մոթ կապարագույն ամպերը...

Վրդովեց Գուդը, վոր մի չնչին մահկանացու կարողացավ գերազանցել նրան, խլեց իր սիրած Դոսաննային:

Նա յերդվեց վրեժխնդիր լինել...

Անցավ ամառը: Յեկավ սեպտեմբերն ու նրա հետ յեկան ցրտերը կովկասյան լեռներում: Շուտով կը գա յեվ Վասկիրկին:

Զարթեց Արագվան իր ամրոցում. գնեքերը վրան առավ, թամբեց սեվ նժույգն յեվ յափնջին վրան գցելով՝ դուրս յեկավ ամրոցի դռներից: Նա զընալու յեր իր հարսնացուի տեսության:

Հրաշալի առավոտ էր: Ծագող արեւի ճառագայթները պատառելով բաց-վարդագույն ամպերը, վոսկեգոծեցին լեռների սառցային զազաթները: Կապուտակ մշուշը, հովիտներից ու կիրճերից բարձրա-

*) Իրոհների ազգային տոնն է ի պատիվ Վաստրըշիի (սուրբ Գևորգ), կատարվում է աշնան վերջերին:

նալով՝ սկսեց ալիք-ալիք ծփալ լայնատարած ծովի նման յեվ հեղեղեց անսահման տարածութուն: Միայն լեռների վոսկեգոծ զազաթներն եյին, վոր լող եյին տալիս մառախուղի ծովում՝ մերթ խորասուզելով, մերթ բարձրանալով ծովի յերեսն ինչպես լողվոր կըղմերթ բարակ, վարդաշղարշ ամպերը մերթ գինեք. իսկ բարակ, վարդաշղարշ ամպերը մերթ կանգ եյին առնում հովանու նման ալդ զազաթների գլխներին, մերթ վորոր-մորոր գալով՝ իջնում, պատառում եյին կապուտակ մշուշն ու խառնվում նրա հետ...

Արեւի սկսեց կամաց-կամաց բարձրանալ յեվ... հանկարծ՝ վիթխարի լեռները ներկայացան ամբողջ իրանց վեհ կառուցվածքով...

Արագվան անցնելով Թագավորյան կիրճից, մըտավ Գուդի պետության սահմանները:

Յեվ յերեվաց նրան գոռոզ Վոգին մառախուղով շրջապատված: Գուդի աչքերում թափնված եր վրեժ-խրնդրության կրակն ու հաղթանակի հեզնական ժրպիտը: Նրա յերկար յեվ ալեւոր մագերը, բեղն ու միտրը խառնվում եյին մառախուղի հետ յեվ անհետանում նրա մեջ...

Ցնցվեց Սեվ-Չիավորը: Առաջին անգամ եր նըրան տեսնում...

Յեվ սկսվեց Գուդի յեվ Արագվայի կռիվը:

Մառախուղը բուլա-բուլա դուրս եր գալիս յերկրի շերտերից ու խտանում: Մթնեց ամեն բան. թագ-նըվեցին յերկինքն ու յերկիրը. մի բայլ տարածուն թյան վրա չեր կարելի վորոշել արդյոք անդունդն է առաջդ, թե թշնամի չաչանի*) խանչալը: Չեր յերեվում յեվ Գուդը, սակայն Արագվան զգում եր գոռոզ Վոգու շնչառությունը...

*) Հյուսիսային կովկասի լեռնական ժողովուրդները մեկը:

վան, — Դուդն ինձ հետապնդում ե, նա նախանձում ե ինձ, բայց յես չեմ զիջանի նրան իմ սիրածը:

Այդ ժամանակ Դոսաննան նկատեց Արագվայի ճակատին արյան շիթ: Նա վախեցած ճչաց ու փաթաթվեց իր նշանածի վզով... Բայց լեռան կողմից լավեց խուլ, սպառնալի դղրդոց, վոր հետզհետե ուժեղանում եր, ուժեղանում .. Հանկարծ յերկիրը թրնդաց, ցնցվեց խրճիթն ու նրա մեջ տիրեց զարհուրելի խավար: Լեռնային Վոգին եր այն, վոր զցեց լեռան գագաթից ձյան հյուսք:

Խրճիթը թաղվեց ձյան հյուսի տակ յեվ նշանվածները կտրվեցին լուս աշխարհից:

Անցնում են ժամեր յեվ քաղցր հաղթում ե նրանց: Ընդհատվեցին սիրային գրույցներն ու փաղարշանքները: Նշանվածները նստած են իրարից հեռու. նրանք մտածում են հիմա ուտելիքի մասին: Բայց զրսից վոչ մի ոգնություն չի գալի:

Յերկրորդ որը Դոսաննան գտավ թարերի վրա մի չոր բաղարն ու պանրի կտոր: Նրանք փոքր ինչ հագեցրին քաղցը:

Յերրորդ որն Արագվան կրծեց իր բալաբանները, իսկ Դոսաննան՝ պատերի վրա բուսած մամուռը:

Չորրորդ որն ընկած եր հատակի վրա Դոսաննան թուլացած ու լաց եր լինում, իսկ Արագվան կատաղած դեգերում եր խրճիթում յեվ բոռուցքներով պատերը քանդել ճգնում... Հանկարծ նա կանգ առավ... խելագարի հայացք ձգեց համեղ Դոսաննայի վրա յեվ մոռացված՝ հարձակվեց վրան ու ատամ-

ները խրեց նրա ուսի մեջ... բայց, ահա յսվում են բլունգի ու մարդկանց խուլ ձայներ...

Արագվան ուշքի յեկավ... Խրճիթի դուռը ձյան հյուսից ազատված՝ բացվեց: Մտան Դուդարն յեվ ուրիշ լեռնականներ...

Սեվ-Ջիավորն ալալաված դուրս յեկավ խրճիթից յեվ հեռացավ Յերանության Հովտից... Դոսաննան արհամարհանքով նայեց նրա յետեվից...

Հրճվեց Լեռնային Վոգին ու հրրհրռաց: Նրա հրրհրռոցն անցավ սարեր ու ձորեր... յեվ հրրհրռոցի հետ թափվեցին լեռան գլխից ժայռեր ու հողա-կույտեր յեվ կործանեցին իրոնների աուլը: Վոչոր չը մնաց կենդանի այն աուլից, միայն Դոսաննան եր, վորին հափշտակեց Լեռնային Վոգին...

Յետ նայեց Սեվ-Ջիավորն ու տեսավ բարուքանդ յեղող աուլը: Հանկարծ լսեց նա կնոջ մի ճիչ ու տեսավ Լեռնային Վոգուն, վոր փախչնում եր Դոսաննային:

— Հե՛յ նենգավոր Դուդ, — գոռաց նա, — հիմա ել չես պրծնի իմ ձեռից: Յեվ սլացավ Լեռնային Վոգու յետեվից:

Վոչ ժայռերն են արգելք լինում, վոչ խիտ անտառները: Դուդը վազում ե անընդհատ Դոսաննան գրկած, իսկ նրա յետեվից՝ զարհուրելի Սեվ-Ջիավորը դաշույնը մերկացրած:

— Յե՛տ փախիր, հանդուգն հողեղեն, — գոռաց
Լեոնային Վոգին, — յե՛տ փախիր...

— Կա՛նգ առ, տմարդի Գուդ, փորձե՛նք մեր ու-
ժերը...

— Հեռացի՛ր, մա՛հկանացու, հեռացի՛ր...

— Ձեմ՝ գիջանի բեզ իմ Դոսաննան, կի՛ն Գուդ, —
պատասխանում ե Սեվ-Ջիավորը:

Նրանց աչքի առաջ բացվեց մի ժայռ: Գուդի
բնակարանի դուռն եր այն: Գուդը ներս թռավ մեջը,
բայց դեռ ժայռը չեր փակվել, յերբ նետի պես ներս
սլացավ Արագվան նրա յետեվից...

Յեվ դղրդաց Յերանության Հովիտը, վորոտա-
ցին ամպերը, հաբճաբեցին կայծակները...

Իսկ թե ինչ պատահեց լեռան խորքում, մինչեվ
հիմա հայտնի չե վոչ մի մահկանացուի...

Պատառվեց ժայռն ու դուրս ժայթքեց նրա մի-
ջից կատաղի Արագվան իր հետն առած իր Դոսան-
նային: Բայց Արագվան այլևս այն զարհուրելի
Սեվ-Ջիավորը չեր. դա փրփրուն Արագվա գետն եր,
վոր իր մեջն եր առել Դոնի-ձիգջիտուն*):

Մռնչալով, վշվշալով հարծակվեց Արագվան
Գուդ լեռան վրա յեվ սկսեց ծեծել յեվ ավերել նրան,
իսկ լեռը փշրում եր նրա ալիքները...

Այսպիսով սկսվեց Արագվա գետի յեվ Գուդ լե-
ռան պայքարը:

Կործանեց Արագվան Գուդի շքեղ պետությունը,

տապալեց կուսական անտառն յեվ լուեց այնտեղ դը-
րախտային թռչունների համերգը... Ընդհատվեց յեղնիկ-
ների ազատ խաղը... Անմահության Աղբյուր կուլում
գնաց փրփրուն գետին...

Անցան դարեր, բայց Մթիուլեթյան Արագվան
յեվ Գուդ լեռը դեռ չեն հաշտվել իրար հետ... Յեվ
զարհուրելի յե հիմա այն հովիտը, վոր մի ժամանակ
Յերանության Հովիտ եր կոչվում...

Նրա անունը Սատանայի Հովիտ ե հիմա:

Խաղաղ ու լուսնկա գիշերներն Արագվայի խո-
խոջի հետ լավում ե մի աղջկա ծայն: Դա Դոսաննան
ե՝ Դոնի-ձիգջիտուն, վոր դուրս գալով ջրի միջից ու
նստելով ժայռոտ ափին՝ լաց ե լինում իր կորցրած,
այլանդակված սերը...

Ջրի Կույսը թշնամի դարձավ բոլոր նորահարս-
ներին: Յեվ լերը նրանք անցնում են գետի միջով,
նա բռնում ե նրանց փեշերից, բաշում ե գետի խոր-
քը յեվ խեղդում նրա մեջ...

1889 թ. Պետերբուրգ

*) Իրոնեբեն՝ Ջրի Կույս:

«Յերանության Հովիտը» («Լեռնային Վոգի» անունով) տրագիկայ առաջին անգամ «Ազրյուր»-ի 1889 թվականի № 5-6-ում, ապա ուսուցիչներն լիզվով՝ «Всемирная Иллюстрация»-ի գրական հավելված «Труд»-ի մեջ 1891 թվին:

Հիմա իմ մասը հեղինակի հրատարակած
«Ազրյուր»-ի 2-րդ համարի 1910 թ. 2

Բայց, ինչպե՞ս հասնում եմ ձեր
համարին և ինչպե՞ս հարգում եմ
ձեր լեզուն և ձեր գրությունը և ձեր
հայրենի արվեստը: Ինչպե՞ս եմ
հասնում ձեր համարին:

ՌԻՍԻՍԿԱԿԵԼՈՒ ՍԵՐԸ

Ներքինի ժողով
հիմնական խնդիրներ
Հայաստանի անկախության համար
և այլ խնդիրներ: Ինչպե՞ս եմ
հասնում ձեր համարին:

Ազրյուրի համարի հիման վրա
մի խոսքով ասելով՝ հայրենի
և հայրենի հայրենի հայրենի

«Ազրյուր» համարի հիման վրա (11.11.1910)
Հայաստանի անկախության համար
և այլ խնդիրներ: Ինչպե՞ս եմ
հասնում ձեր համարին:

Նվեր իմ մայր Յեկփիմեյի հիշատակից
(† 2 ապրիլի 1919 թ.)

Բարձր լեռներից մառախուղն իջավ.
Լուսինն ե ժպտում ծընփառ. Յալբուսին,
Յեվ՝ ինչպես գոհար՝ վառվում ե հրեված
Յալբուսն արեվոր. ինչոր տեղ հեռվում
Ծեծվում ե, գոչում ջրվեժը անդուլ.
Մի ինչոր տեղից վռնում ե տրխուր
Ձենով բորենին...

Յերկնքի, յերկրի
Միջեմն յերեվաց մի կախարդական
Հրաշալի ամրոց. կախված ե արդյոք
Նա մութ ամպերից, թե՞ տնկված ե նա
Են ժեռի գլխին, վոր չի յերեվում:

Ամրոցի միջում շինված ե պալատ,
Մի շրթեղ պալատ, հրաշալի պալատ.
Յեվ են պալատում Թամար (Թագուհին*)

*) Թամար Թագուհու ժամանակ (1184-1219)
Վրաստանը հասավ իր քաղաքական և կուլտուրական
զարգացման ամենաբարձր աստիճանին:

Խնճուղք ե տալիս իր իշխաններին:
Բարձր զահուլքին Թամար թագունին
Բազմած ե, զլիսին թագն աղամանդի:
Ջահերի լուսով թագն ե վառվրում,
Սակայն ավելի վառվում են նրա
Աչքերը սեւ-սեւ: Սեղանն ե պատել
Վոսկեկար փարչի, թավշե շորերով,
Առանց զենքերի, առանց զրրանի
Դիդերուկների*) կանառը խրոխտ:

Արդեն վերջացավ ռազմը հաղթական:
Ջարդված ե սեջուկ թշնամին սաստիկ:
Յեվ փառապըսակ յեվ ըսպիազարդ
Իշխաններն իրանց մեծ հայրենիքում
Տեսնում են իրար կրկին կենդանի...:
Բայց կովի դաշտում շատերն են ընկել:
Ու վողորմաթանս ըսպանվածների
Խրմում են նրանք ջիխովու¹⁾ պոզերով:

Հեռու անկյունում՝ գլուխը կախ գրցած՝
Նստած ե տըխուր Բուսթավցի²⁾ Շոթան:
Նա չի մասնակցում վոչ ուրախության,
Վոչ իշխանների հրճվալի, գինոտ
Աղաղակներին: Յերեսն ե տժգուն,
Մեջքը կուչ յեկած, բընարը փոշոտ,

1) Վրացերեն՝ մեծամեծներ, իշխաններ:

2) Զիխվի—կովկասյան լեռների բարձր մասերում
ապրող վայրի վոչխար հսկայական պոզերով («կով-
կասյան տուր»):

3) Բուսթավը ներկայումս ել գոյութուն ունի:
Գյուղ ե Զավախքում:

Մազը խոնրեմված, յեվ են ահագին
Աչքերը խոսուն՝ զետին խոնարհած:

— Իմ գուսան,—ասավ Թամար թագունին,—
Ինչո՞ւ յես տըխուր, ժպտա՛, ծիծաղի՛ր:

— Քո թուրն, իմ արբա,²⁾ թող կտրուկ լինի,
Յես վո՞նց ծիծաղեմ, յերբ սիրոս ե լալիս:

— Ի՞նչ ժամ ե լալու, իմ ընտիր գուսան.
Չե՞ վոր հայրենիքդ ազատ ե ու մեծ:

— Քո թուրն, իմ արբա, թող կտրուկ լինի,
Հայրենիքս ազատ, բայց յես եմ զերի:

— Քո թուրն, իմ արբա, թող կտրուկ լինի,
Մեծ Մաջլաջունեն³⁾ գուսանիդ դոշին
Չոգել ե,—ասավ փուչ միմոս Բենի⁴⁾:
Ու հրահրուացին հյուրերն աղմըկով:
Բայց Բուսթավելին չը պատասխանեց,
Առավ իր բընարն ու տխուր յերգեց.

«Խավար ե գիշերն ամպամած հովտում.
Շուշանի գրկին թիթեռն ե նիրհում.

2) Թամար թագունուն վրացիք մեծարում են
«արբա» տիտղոսով («Թամար-մեփե»):

3) Մաջլաջունան վրացիների գիշերային վոգին ե:
Քնի մեջ զառանցողների համար վրացիք ասում են.
«Մաջլաջունան նրա դոշին պակել ե»:

4) Բենի ծաղրածուն՝ ըստ ավանդության՝ հայ եր:

Հովը թիթեռին նանիկ ե յերգում,
 Շուշանը հովտի մեզմիկ որորվում...
 Գրկվեցե՛ք ամուր—վոչո՜ւ չի տեսնում.
 Թե՛ ծաղիկ, թե՛ խոտ մըտած են խոր քուն...

Բայց հովտում հովվի խարույկը վառվեց.
 Փայտյաժ թիթեռն են հուրը տեսավ,
 Տեսավ ու հուզվեց, սիրեց ու գերվեց,
 Իր ընկեր շուշանն ¹⁾ խաղառ մոռացավ.
 Թըռավ, շրշրնջաց. «Հո՛ւր, սիրում եմ քեզ»:
 Շուրջը թըռթրուաց ու մեջքն երվեց:

Թիթեռի նըման յես ել եմ գերվել,
 Յես միայն մահվան են հուրն եմ տեսնում.
 Շուշանը հովտի վաղուց մոռացել,
 Են մահվան միայն հուրն ե գըրավում:
 Ոհ, են հուրը, հուրն ինձ պիտի երի...
 Վա՛յ քո սեվ որին, խեղճ Բուսթավին»:

Ի՞նչ վիշտ ե տանջում քեզ, ի՛մ խեղճ գուսան,
 Մի՞թե չեմ կարող վիշտըդ ամոքել,—
 Ասավ հրաշալի Թամար թագուհին:
 Բայց գոռ թամաղեն,²⁾ քաջ Զաքար ամիր
 Սպասալարն ³⁾ անհաղթ, հոնքերը կիտեց:

¹⁾ Ըստ ավանդություն՝ Շոթա Բուսթավին կին ունեւր:

²⁾ Թամաղա՝ սեղանի վարիչը, ընտրված բազմականներից:

³⁾ Զաքար «ամիր-սպասալարը» (վրաց գործերի սպարապետը) Արդուսթյան-Յերկայնարագուհի իշխանական տոհմի նախահայրն էր:

— Մի՞թե քիչ վշտեր ուզմեքում տեսանք:
 Մեր սեվ-սեվ մազեր վոչ թե տարիքից,
 Հենց եղ վշտերից սպիտակ են դառել:
 Հերիք չե՞ միթե, վոր սակավադեպ
 Ուրախ ժամն անգամ վշտի յեր փոխում:

Բայց յերբ հրաշալի Թամար թագուհին
 Գըցեց իր խորին հայացքը վրեն,
 Ել բան չը խոսեց են գոռ թամաղեն,
 Քաջ Զաքար ամիր-սպասալարն անհաղթ:

Ու նորից խոսեց Բուսթավին Շոթան.
 «Քո թուրն, ի՛մ արքա, թող կտրուկ լինի.
 Են հուրը, վոր ինձ իրան ե քաշում,
 Չեմ կարում տանել. փրկվել նըրանից
 Ել հընար չըկա: Շուտով կը մեռնի
 Քո գուսան Շոթան: Բայց քեզ առաջուց
 Տալիս եմ մի գիրք՝ իբրեվ հիշատակ:
 Յերբ յես կը մեռնեմ, գիրքը կը կարդաս,
 Հետո կը թողնես մեր սերունդներին.
 Նըրանք ել կարդան ու թող իմանան,
 Վոր մի տարաբաղդ գուսան ե յեղել
 Աշխարհիս վըրա, Շոթա անունով:

— Եղ գիրքը կարդա՛, Շոթաջան, — ասավ
 Քաջ Զաքար ամիր-սպասալարն անհաղթ:

— Չե՛, չե՛, Շոթաջան, գիրքը դիր գրպան,—
 Ասավ են միմոս, փուչ միմոս Բենին:

— Կարդա՛, ի՛մ գուսան, — թամարն հրամայեց:

Յեվ Բուսթավելին խորը հառաչեց.
Հանեց իր ծոցից ու ձենով կարդաց
Իր «Ընձենավոր»⁸⁾ վեպը աննրման...

Պատմում ե Շոթան, Բուսթավելի գուսանն,
«Արեվից սիրուն» Նեստան-Դարեջան
Արքայազնուհու շուրն ու նոխություն
Ու հնդիկ «առյուծ», «կիսամայա լուսին»
Սեզ Տարիելի ուժն, արիություն,
Հավատարմություն... Պատմում ե Շոթան,
Բուսթավելի գուսանն, արտասուքներով,
Տանջանքով զեղուն սերը անհատնում,
Ու սիրող յարի սար ու ձոր ընկած,
Սիրածից անջատ թափառումն յերկար...

Յեվ գոռոզ հյուրերն հուզվել են արդեն.

8) «Ընձենավորը» վոսանավոր վեպ ե: Վեպի գլխավոր հերոսն ե հնդկական գործերի սպարապետ Տարիելը («Ընձենավոր»-ը — ընձի մորթով զգեստավորվածը), իսկ հերոսուհին ե Հնդկաստանի արքայազնուհի Նեստան-Դարեջանը: Վերջինս գերի ընկալ Բաջաստան: Տարիելը (ընձենավորը) յերկար թափառումներից, բազմաթիվ արկածներից հետո, իր համախոհների ոգնուլթյամբ, ազատեց Նեստան-Դարեջանին գերությունից:

Կարծես կախարդեց գուսանը նրանց.
Սրտերն են ազդու արձագանգ տալիս
Յերգչին ու բնարի թրթռումներին:
Յերբոր նա պատմում ե գեղեցկությունն
Ու արիությունն, հյուրերն են հրեվում,
Իսկ յերբ նա պատմում ե վատ թշնամու
Վորոգայթը չար, մրուրնչում են գոռ.
Ահա նա պատմեց լացը սիրողի —
Լալիս են նրանք յերեխի նրման,
Չայնակից լինում խեղճ Տարիելին...:

Վերջապես հնդիկ «առյուծը» գրտավ՝
Սեզ ընձենավորն՝ իր սիրեկանին —
«Արեվից սիրուն» Նեստան-Դարեջան
Արքայազնուհուն... յեվ սիրողների
Իղծը կատարվեց: Քրնարը հնչեց
Ավելի թովիչ, զրվարթ, կենդանի.
Խնդացին իսկույն դյուլթված, մոռացված
Հյուրերը խորոխա... Բայց կրկին փոխվեց
Քնարի յեղանակ: —
Յերգեց Բուսթավելի
Գուսանը՝ Շոթան՝ վերջերգ խորիմաստ.

Բայց նա չեր յերգում: Վոչ մի բառ չըկար
Ել նրա յերգում: Նա լուռ եր. միայն
Դեմքը տանջովում...
Յեվ այն անբարբառ յերգին ծայնակից՝
Քրնարն եր յերգում, լալիս, տանջովում,
Քրնարն եր դողում, մարում, զողանջում
Անբացատրելի խոր հնչուններում...

Յեվ հանկարծ տըրփաց սիրտը հյուրերի՝
 Կարծես սպառնացող վրտանգի առաջ:
 Ի՞նչ բան եր արդյոք գուսանը յերգում:
 Սե՞ր եր նա յերգում, հուսահատությո՞ւն,
 Թե՞ հույս, աղաչանք—վոչոք չիմացավ:
 Իմացավ միայն փուչ միմոս Բենին,
 Վոր վիրավորի որհասի ժամի
 Կյանքի ու մահվան կռիվն եր յերգում...

Գուսանը լռեց: Վերջացրել եր նա:
 Տիրեց պալատում խորին լռություն.
 Ամենքի լեզուն կարծես պապանծվեց,
 Վոչ մի խոսք ասել չեն համարձակվում...

Յեվ մունջ ամրոցում արլարը կանչեց...

Հանկարծ ըսթափվեց Թամար թագուհին:
 — Գուսա՛ն, — ասավ նա, — ի՞նչ ես ցանկանում:
 «Ընծենավորիդ» յես գին եմ դրնում
 Անըսպառ իմ զանձն ու իշխանությունն...

Յեվ Բուսթավելին վերկացավ տեղից,
 Խոնարհեց Թամար թագուհու առաջ.
 Գիրքը նըվիրեց: Ապա կանգ առավ,
 Նայեց աչքերին, հրպավ լարերին
 Յեվ եսպես յերգեց հրաշալի ձենով.

«Հե՛յ դուք սեվ աչքեր, սեվ-կրակոտ աչքեր...
 Մինչեվ յե՞րբ երվեմ, ջա՛ն Թամար, ա՛խ, ջա՛ն,
 Իմ սերը լռիկ շատ ե ինձ տանջել,
 Մինչ յե՞րբ տանջրվեմ, ջա՛ն Թամար, ա՛խ-ջա՛ն»

Քո թուրն իշխաններ ցած գրցեց զահից,
 Հալածված ազգեր քեզնով շունչ առան,
 Աղբատն ոգտրվեց քո հարուստ զանծից,
 Վրաստանը փայլեց, ջա՛ն Թամար, ա՛խ-ջա՛ն:

Դո՛ւ եյիր, վոր շունչ տըվիր քնարիս,
 Քե՛զ յերագելով ապրել եմ միայն.
 Դու են հուրն ես, դո՛ւ, վորն երում ե ինձ,
 Դու են հուրն ես, դո՛ւ, ջա՛ն Թամար, ա՛խ-ջա՛ն:

Ի՛նչ կանեմ յես, ի՛նչ, գանձ, իշխանություն.
 Յես, ազատ գուսանն յեվ աստանդականն.
 Աղբատն իր հացից ինձ մասն ե հանում,
 Յես կարիք չունեմ, ջա՛ն Թամար, ա՛խ-ջա՛ն:

Հե՛յ Թամար արբա, հրաշալի՛ լուսին,
 Յես քե՛զ եմ ուզում, քե՛զ միայն, միայն,
 Քե՛զ՝ անզանձ, անթագ, քե՛զ՝ պարզ ու մեծին,
 Քե՛զ սիրել միայն, ջա՛ն Թամար, ա՛խ-ջա՛ն»...

Յեվ տիրեց կրկին խորին լռություն...

Սրփրթնեց հանկարծ Թամար թագուհին.
 — Գուսա՛ն, — նա գոռաց, — հանդո՛ւզրն գուսան,
 Դո՛ւրս իմ պալատից, դո՛ւրս վրրաստանից:
 Յերբ յերորդ անգամ արլարը կանչի,
 Յես դուրս կուղարկեմ դահիմ-զինվորներ,
 Ուր զանեն թե չե, զըլուսըդ կտրեն:
 Բայց գրքիդ տեղ քեզ պարգեվ եմ տալիս
 Իմ ամենալավ նըժույգը՝ Բագեն:
 Հեծիր, ազատվիր, թե կարողացար...

Յեւ Ռուսթավելին ապուշի նըման
Աչքերը հառեց՝ Թամար թագուհուն...
Յեւ են աչքերից դուրս ցայտեց հանկարծ
Աղբյուրի նըման աղի արտասուք...

Յեւ վերջին անգամ գուսանը յերգեց.

«Վա՛յ սի՛րտ կոտորված, վա՛յ բեզ, խեղճ յեր-
գիչ» .

Եւ ո՛ւր ես ապրում, ասա՛, ո՞ւմ համար,
Կյանքը մահ դարձավ բեզ այսորվանից,
Եւ ո՛ւր ես հնչում, ի՛մ ընկեր բընար:

Վա՛յ սի՛րտ կոտորված, վա՛յ բեզ, խեղճ յեր-
գիչ...

Քո յերզն ու արժեքն վո՛նց շուտ մոռացան.
Վրոնդում են բեզ քո հայրենիքից,
Եւ տուն, տեղ չունես, խեղճ արտորական:

Դե՛հ գընա՛, կորի՛ր, ուր կուգես՝ կորի՛ր,
Գնա՛, զազաններում բեզ գըտի՛ր ընկեր,
Գայլին համբուրի՛ր, բորենու հետ բնի՛ր,
Հոտած գեշ փրնտոի՛ր, մարդու միսը կե՛ր...

Գնա՛, զազան դարձի՛ր զազանների մեջ,
Սպանի՛ր մարդկային քո զգացմունք, բընազդ,
Գուցե դու մի որ մոռանաս յեւ բեզ,
Մոռանաս յեւ քո սերը տարաբաղդ...

Բայց բեզ, ո՛վ արբա, անիծում եմ յես,
Մինչեւ մահ խոր վիշտ քո սիրտը դադի,

Հիշես ինձ, հիշես, խո՛րը հառաչես,
Չը հատնի աչքիցդ արտասուքն աղի...»

Գուսանը լռեց... կտրեց բընարի
Հարերը հանկարծ ու խրվեց զետնին
Քընարը, փրշրեց...

Յեւ Ռուսթավելու
Քընարն հրաշալի լռեց հավիտյան...

Աբլարը կրկին կանչեց ամրոցում...

Հանկարծ խրխրնջաց դրսումը Բազեն:
Յեւ Ռուսթավելին մի րոպե նայեց
Թամար թագուհուն կլանող աչքերով...
Ու դուրս սլացավ...

Յերբ յերրորդ անգամ
Աբլարը կանչեց, արաբ ծիերով
Դահիճ-զինվորներ սար ու ձոր ընկած՝
Փընտրում եյին մեծ Ռուսթավելուն.
Բայց եւ չգրտան վոչ մի տեղ նրան:
Արդյոք ի՞նչ յեղավ, ո՞ւր անհետացավ՝
Դեռ մինչեւ հիմա չգիտե վոչոր...

Բարձր լեռներից մառախուղն իջավ.
Լուսինն ե ժպտում ձընփառ Յալբուսին —
Յեւ՝ ինչպես գոհար՝ վառվում ե հրեւում
Յալբուսն ալեվոր: Լնչոր տեղ հեռվում

Ծեծվում ե գոչում ջրվեժին անդուլ,
Մի ինչոր տեղից վռնում ե տըխուր
Ձենով բորենին...

Յերկնքի, յերկրի
Միջին յերեւոյ մի կախարդական
Հրաշալի ամրոց. կախված ե արդյոք
Նա մութ ամպերից, թե՞ տնկված ե նա
Են ժեռի գլխին, վոր չե յերեւում:

Ամրոցի միջում շինված ե պալատ,
Մի շրջող պալատ, հրաշալի պալատ,
Յեւ են պալատում Թամար թագուհին
Գետինն տարածված յեւ «Ընծենավորն»
Իր կրծքին սեղմած՝ լալիս ե մենակ.
Հառաչում ե նա, խորը հառաչում,
Աչքերից առատ արտասուք թափում
Յեւ Բուսթավելու անունը հիշում...

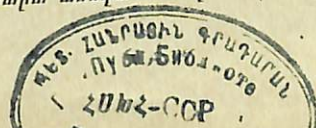
Թամար թագուհին շատ գործեր արավ.
Շատ հրգոր պետեր ցած զըցեց զահից,
Շատ քաղաք, ամրոց իր ձեռով հիմնեց...
Բայց ամեն տարած հաղթության վրա
Խնդալու տեղակ հոգոց եր հանում,
Ամեն մի քաղաք, ամրոց հիմնելիս,
Հիմքերն եր թրջում իր արցունքներով:
Յեւ առանձնացած՝ գիշերվա մըթում՝
Յերբ շուրջը լրոած, վոչոր չեր տեսնում,

Մենակ՝ վշտերին իր անծը տըված՝
Նա Բուսթավելու անունն եր հիշում...

Այսպես կատարվեց անեծքը յերգչի...

1889 թ. Պետերբուրգ

«Բուսթավելու սերը» առաջին անգամ տպված ե 1890 թ.
«Աղբիւր»-ի մարտ ամսվա համարում (Ծնողների Բաժնի մեջ):

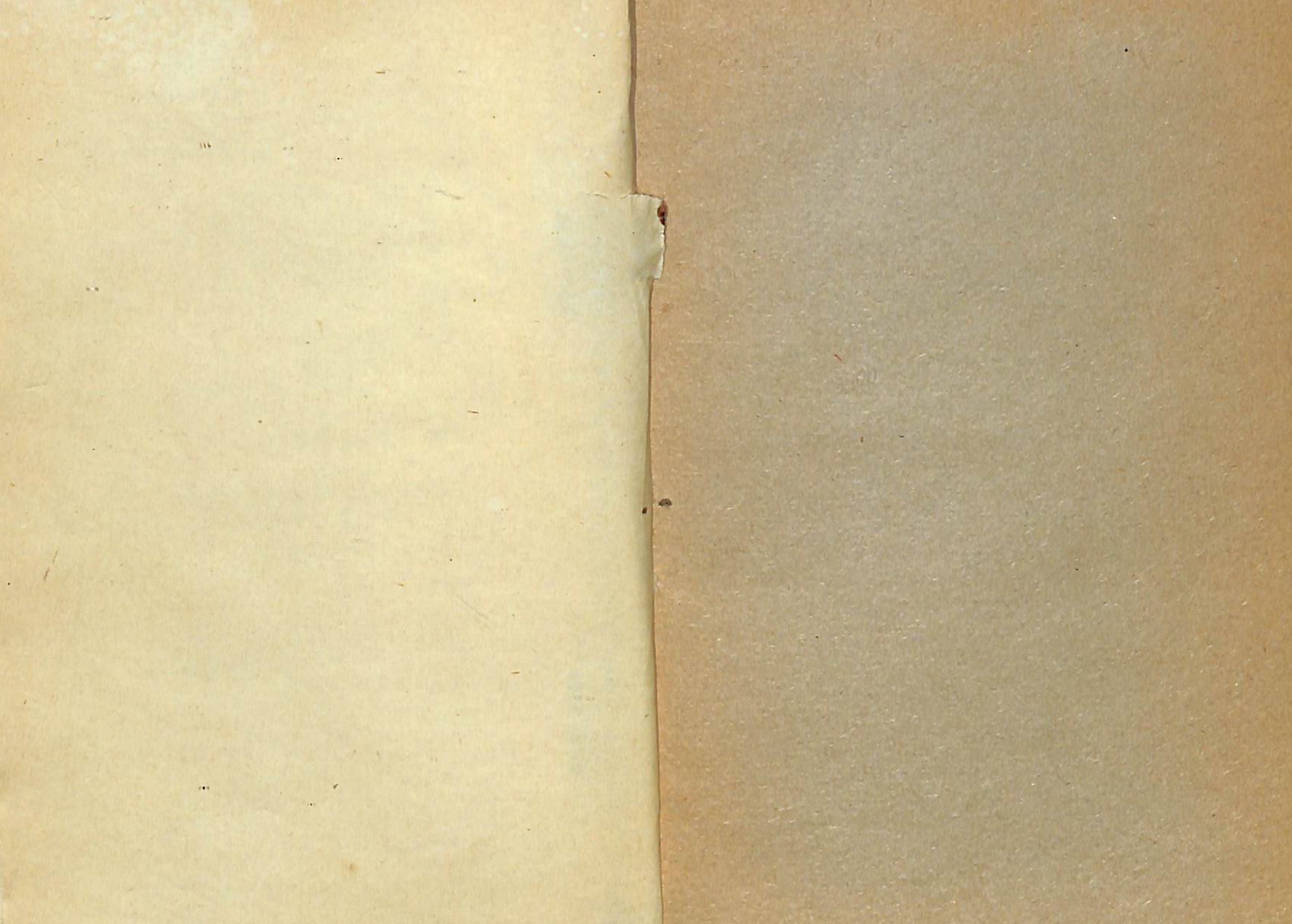

Յ Ա Ն Կ

1. Նախերգանք. Արմավի կորիզները. . . 3
-
2. Հավլունի թուրը. 7
3. Յերանուլթյան հովիտ 25
4. Բուսթավելու սերը. 43

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Եջ Տող	Տպված է	Պիսի լիճի
11 21	ընդհատեց իրան	ընդհատեց իրան.
18 4	Հավլունի թուրը	Խաչվա ծովը...
23 1	յեղամն	յեղյամն
27 2	բեռներից	լեռներից
» 13	հարանց	հարանց
» 14	հանդատ	հանդարտ
» 17	զազանի յես նմանում	զազանի յես նմանում:
» 18	նառում	նալում
30 3	թալանով	թալանով.
» 5	զգալով	զգալով
32 27	փոքրիկ չերկիր—հու-	Փոքրիկ չերկիր Հյու-
	սիսային կովկասում	սիսային կովկասում
41 3	Աղբյուր կուլը	Աղբյուրը կուլ

ԳԻՆԸ 50 ԿՈՊԵԿ

Հեղինակի հասցեն՝ Յերևան, Սպանդարյան փող. № 64
Կամ Эривань, ул. Спандаряна, № 64, Г. К. Асатуру.

ՀՀ Ազգային գրադարան

№ 0225040

20430